

Rutger Maclean.

Det var på kvällen den 30. november 1718. Carl 12. belägrade Frederikshalds fästning Frederikssten. Löpgravarna var förda nära fästningen. Ett huvud stack upp över löpgravskränet. Ett skott hördes. Huvudet sjönk tillbaka. Skottet hade varit dödande. Carl 12:s »glorieusa bana» var lyktad.

Det rike som Carl 12. lemnade efter sig, var ett rike på upplösningens brant. En jernhård diktatur rådde. Eganderätten var på avskrivning. Ett otal nödmynt cirkulerade. Fienderna — och de var många — hade besatt allt land utanför det egentliga Sverige. Men var diktaturen hård, blev frederna det inte mindre. Hårdast var freden med Ryssland. Östersjöprovinserna hade sen många år varit ockuperade av tsaren. Han behöll dem. Med Östersjöprovinserna följde det sydöstra Finland. Livland hade varit Sveriges kornbod; i ett århundrade hade det gett riket brödsäd; därtill gjort någon sädeselexport möjlig. Efter frederna blev det i stället att importera för Sverige. Vid mitten av 1700-talet beräknade man denna import till 400.000 tunnor spannmål årligen. Vad det gällde var att inom Sveriges gräns erövra Livland åter. Och det var så mycket nödvändigare som Sveriges befolkning var i stark och ständig tillväxt.

Problemet låg här. Frågan hur det skulle lösas går som en röd tråd genom 1700-talets svenska historia. Naturen och klimatet hade gjort Skåne till det svenska jord-

brukslandet framför andra. Frågan blev väsentligen till en skånsk fråga.

*

Den som i våra dagar är ute och reser i Skåne, reflekterar sällan eller aldrig över hur landet tidigare kan ha sett ut och hur befolkningen på landsbygden kan ha haft det; mestadels tänker man väl att förhållandena var ungefär som nu. Uppfattningen är grundfalsk. En sjuttonhundredrattalsman skulle knappast känna igen någonting alls av vad som nu är. Till den grad är allt förändrat.

Hur såg då detta land ut? Och hur hade befolkningen det?

Man får ett intryck därav, då man hör, att vägen mellan Lund och Malmö gick till stor del över fäladsmarker. Vi i våra dar, när vi ser ut över det skånska slättlandskapet, fångar i synfältet gård vid gård, inbäddad i grönska. På 1700-talet fanns ingenting av detta — all bebyggelse, alla träd och dungar var koncentrerade till byarna. Stora åkerfält, lysande i grönt och gult, ligger nu mellan gårdarna. Den tiden låg åkerstyckena helt innanför byns vångar. Längre bort, ute i periferien, hade man fäladsmarken. »Hyren» — herden — drev där boskapen till ett magert bete. Och inte sällsynt hade flera byar del i marken. Själva åkrarna var uppdelade på långa, smala tegar; en gård i en by kunde, där uppdelningen nått som längst, ha sina jordremсор på över hundra olika ställen. Av dessa förhållanden tog livet i byn sin pregel. Den egna jorden kunde man komma till endast över de andras. Arbetet ute på jorden drevs också kollektivt, halft kommunistiskt. Att gödsla och plöja, att så och skörda måste ske samtidigt för alla. Bystämman hade här som i andra mål att bestämma. Ständiga tvister blev följderna i dessa små samfund, där brännvinslasten florerade och fördervade befolkningen. Huvudredskapen vid jordens bearbetande var plog och årder, harv och vält, primitiva till konstruktionen, ofta av trä. Plogen var, säger Linné, »en ofantlig maschin», ett åbåke. Man kunde se den arbeta sig fram förspänd med ända till fjorton dragare, oxar och hästar om vartannat.

Endast ett par ord till om byväsendet. Det var inte alltför sällsynt, att en by lydde direkt under ett herresäte. Bönderna hade då att betala sin godsherre städja och landgille. Men vad som gjorde förhållandena så olidliga var att de därutöver hade att göra dagsverken, hoveri, till herrgården. När helst godsherrn kallade dem — och han gjorde det alltid då det var fråga om att så och skörda — hade de att infinna sig med sina vagnar och sina redskap. Till böndernas egna jordbruk togs ingen hänsyn.

Det behöver inte sägas, att avkastningen av bondejordbruket med detta by- och hoveriväsende inte svarade till jordens bördighet. Att en jord endast gav tredje kornet, hände inte alltför sällan. I själva verket rådde rent medeltida förhållanden. Man finner också i byordningarna många påbud från Skånelagen, upptecknade i början av 1200-talet. Men bönderna var så fastvuxna vid fornåldriga seder och bruk, att de envist avvisade varje tanke på en förändring. Man har ett yttrande av en bonde från mitten av 1700-talet: »Våre förfädre, som hitt på all ting, de ha nock vaet så snelle som vi . . . Vi forstå nok sele bäst dinge årten och dette bruget, som vi e fødde och vane ve all vår tid, så väl som none herre i Stockholm, som inte annat ha å bestille än speculere på sådant, som di inte forstå så väl som eng bunne.» Uttalandet tecknar skarpt svårigheterna för ett reformarbete.

När reformarbetet med det skånska jordbruket satte in, efter freden med Ryssland, blev det länge, under årtionden, ett förgäves arbete. Åkrarna var odikade. Inte ens talet om dikning kunde vinna gehör. Först kring mitten av 1700-talet skedde någon förändring. Det skedde med det s. k. storskiftet under ledning av generaldirektören för lantmäteriet Jacob Faggot. Vad detta skifte i första hand tog sikte på var att sammanföra de många smärre tegarna till större enheter. Men grunderna för sammanförandet var inte fasta och ledde till ständiga meningsskiften. Och något enskifte blev det inte. Byarna bestod. Hoveriet desslikes. Det hela var alltför svagt underbyggt och genomfördes allt för bristfälligt för att göra tillfyllest för ändamålet.

I detta läge framträdde en ny man med ett stort initiativ. Mannen var Rutger Maclean på Svaneholm.

*

Vem var denne Rutger Maclean? Hans släkt var invandrad till Sverige; en storköpmän i Göteborg var den förste svensken; han kom i början av 1600-talet. Hans sonson, fadern till Rutger Maclean, hade varit officer i Carl 12:s armé, en tapper krigare som slet ont på Polens slätter och i Ukrainas sumpmarker; efter Poltava deporterad till Sibirien. På kvinnosidan stammade Rutger Maclean från Skånes generalguvernör Rutger von Ascheberg; därav förnamnet. Sjelv hade han prövat skiftande öden: auskultant i Götha hovrätt, officer vid flera regementen, kammarherre först hos prinsessan Sophia Albertina, senare hos drottning Sophia Magdalena; som sådan arrangör och medspelare vid hovets balles masquéés, karuseller och divertissements. Gustaf 3. hade samlat adeln till sitt hov; adeln skulle här som i ett annat Versailles gå upp i lekar och nöjen och på så vis föras bort från politiken och dess intriger. Gustaf 3. misslyckades som de franska Ludvigarna gjorde det. Och Rutger Maclean, så klädd i siden och juveler han var, blev en av dem som kungen räknade bland sina värsta fiender. Vid riksdagen 1789, då Gustaf 3. gjorde sin andra revolution, förpassade han Rutger Maclean i långvarigt häkte. Tre år senare hölls maskeradbalen på Stockholmsoperan den 16. mars. Man berättade i min ungdom, att Rutger Maclean samma kväll satt till bords med några gäster på Svaneholm; han tog upp sin klocka; såg på den och utbrast: äntligen.

Det år som blev det avgörande året för Rutger Maclean var 1782. Han ärvde då Svaneholm, flyttade dit och kom att verka där resten av sitt liv.

Det ekonomiska betraktelsesätt, som var rådande fram i mitten av 1700-talet, hade varit merkantilismen — ett lands välstånd, mente man, berodde av dess rikedom på ädla metaller, guld och silver, vad som gjorde ett land rikt var dess industri och handel. Betraktelsesättet var vid mitten av år-

hundredet på väg att ersättas med ett nytt, fysiokratismen. Välståndet, mente man nu, låg i markens bördighet; jordbruket var ett lands huvudnäring; jordbrukarna den produktiva klassen i samhället.

Rutger Maclean hade öppen blick för allt nytt i tiden. Han slöt sig till de nya tankarna. Sin ståndpunkt uttryckte han en gång i orden: »Ur jordens sköte hemtas allt som fordras till livets behov och människans förnöjelse. Jorden är källan, ur vilken både enskilt och allmänt välstånd här flyter.» Det stod med denna utgångspunkt klart för honom att det jordbrukssystem som rådde måste ersättas med ett annat. Hur kom detta andra jordbrukssystem att gestalta sig på Svaneholm?

Svaneholms gods var ett för skånska förhållanden stort gods, inemot 7000 tunnland, mest åker och äng; det omfattade så gott som hela Skurups socken och hade fyra byar inom sina gränser: utom Skurup Hylteberga, Sandåkra och Saritslöv. Rutger Maclean började med att låta uppmäta och kartlägga godset. Det följde därefter en ny fördelning av byarnas jordtilliggande. 75 hemmansdelar, var och en om 40 tunnland i ett stycke, blev utlagda. Det är betecknande för Rutger Macleans rationella läggning, att dessa hemmansdelar gjordes rätlinigt fyrkantiga, så vitt det var möjligt, och betecknande för 1700-talet överhuvud, att han gav varje hemmansdel en trädgård om 2 tunnland. Ett nät av vägar kom till och mitt i hemmansdelen lades bebyggelsen. Korsvirket i ladugårdsväggarna var borta; husen gjordes av stampad lera ältad med halm; »maklerade» hus kallade man dem. Men förändringen gick inte endast ut över byarna. Också huvudgården blev utstyckad. Den lades i fem farmer. Och viktigare kanske än annat: dagsverksskyldigheten avskaffades över hela godset. Arrendena sattes i pengar.

De förändringar jag här berört gav något helt nytt. På detta nya byggde Rutger Maclean vidare. Han lärde sina bönder hur de till bättre utkomst hade att bäst bruka sin jord. Han införde nya redskap, nya växtföljder och i dessa rotfrukter. Till sist krönte han sin gerning med att upprätta

skolor. Tidens stora pedagogiska auktoritet var Pestalozzi, en lärjunge till Rousseau. Rutger Maclean sände en av lärarna till honom för att utbildas.

Den som bryter med det gamla och existerande och skapar nytt, står alltid, mer eller mindre, i beroende av idéer i tiden. Man har ifråga om Rutger Maclean pekat på England och Belgien. Men vida tydligare framträder ett inflytande från ett annat land: Danmark. Mot slutet av 1700-talet reformerade här Bernstorff och Reventlowerna jordbrukssystemet på ett liknande sätt som på Svaneholm.

I den ljusa bild jag här målat av Rutger Macleans verk saknades inte skuggor. En revolution — och här var det fråga om en sådan — rymmer alltid tårar och armod.

I århundraden hade menskorna bott och levt i byarna på slätten; nu skulle de bryta ned hus och härd och flytta bort från varandra. I detta ögonblick vägrade de och hälften av åboarna lemnade med sina familjer Svaneholm. Rutger Maclean kringvärldes av svårigheter, ekonomiska och andra. Åkrarna låg till stor del osådda. Men omsider lyckades han rida ut stormen. Nya åboar kom till i de bortflyttades ställe. Och mot slutet av sitt liv kunde han notera, att befolkningen på hans gods hade vuxit med vida över 500 personer.

*

Rutger Maclean verkade över trettiofem år på Svaneholm — han gick bort först 1816. När han vankade omkring i de öde salarna i sitt slott, medan ensligheten svepte kring hans skrumpnande gestalt, gick hans tankar med livsvarmt intresse till vad som hände i samtidens Frankrike, till Danton, jakobinerklubben, äventyraren från Korsika. Valfärdsutskottets rapporter till konventet, revolutionstidens broschyrer ligger ännu kvar på hyllan i hans arbetsrum. Men tankarna gick också till det verk, han sjelv utfört, ett stort verk, ett storverk. Verket var helt i revolutionens anda. Man skulle kunna säga: ett frigörelseverk. Frigörelsen hade gällt hans bönder på Svaneholm. Den riktade sig åt två håll: frigörelse från böndernas beroende av varandra i de gamla

byarna och frigörelse från beroendet av godsherren. Men ordet »frigörelse» har i detta sammanhang en långt vidare betydelse. Rutger Maclean ville också frigöra befolkningen från okunnighet och fördomar och höja den till en bildningsnivå, från vilken denna befolkning kunde ta nya initiativ. Tiden har visat, att han lyckats.

Den blommande bygd där vi befinner oss denna högsommardag är sådan Rutger Maclean en gång drömde sig den. Gårdarna ligger gräns i gräns, inbäddade i trädgårdar och parker. Här blommar raps och mognar säd. Jorden ger odlaren inte endast brödsäd, utan välstånd.

Svaneholm är endast en liten fläck på Sveriges karta. Men de stora reformerna här har spritt sig över allt Sverige. Livland är längesen erövat åter inom Sveriges gränser.

Lauritz Weibull.